

ПРОБЛЕМА ДОЗВІЛЛЯ І РЕКРЕАЦІЇ В АНТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

У статті розглядається проблема дозвілля та рекреації в античній культурі. Обґрунтовується доцільність звернення до останньої, досліджується історія становлення та особливості впровадження дозвіллево-рекреаційної проблематики в античній культурі.

Ключові слова: античність, дозвіллево-рекреаційна діяльність, дозвілля-схоле, дозвілля-пайдея.

В статье рассматривается проблема досуга и рекреации в античной культуре. Обосновывается целесообразность обращения к последней, исследуется история становления и особенности внедрения досугово-рекреационной проблематики в античной культуре.

Ключевые слова: античность, досугово-рекреационная деятельность, досуг-схоле, досуг-пайдея.

We consider the problem of leisure and recreation in ancient culture. Substantiates the feasibility of appeal to the latter study the history of the formation and implementation of recreational features and recreation issues in ancient culture.

Key words: antiquity, recreation, recreational activities, leisure-shole, leisure-paideia.

Динамізм і непередбачуваність сучасного етапу цивілізаційного розвитку потребує переосмислення системи цінностей як цілісності культурних традицій та інновацій, як багатства їх прояву на різних рівнях суспільної активності, як сукупності цивілізаційних механізмів, норм і правил соціальної взаємодії, одним з видів якого є дозвіллево, а особливо рекреаційна діяльність.

Спроба з'ясування причини сучасної цивілізаційної кризи актуалізує культурологічну рефлексію на предмет осмислення її витоків, що знаходяться, на нашу думку, перш за все, в культурі античності. Звернення до останньої обумовлюється нормативним характером греко-римської цивілізації, за якою по праву закріпилося визначення класичної. І хоча звернення до історичного досвіду і культурної спадщини античності стає звичним для європейської думки, починаючи з доби Відродження, однак науковий аналіз, з'ясування ролі, місця, значення дозвілля і рекреації в структурі античної культури практично відсутній.

Проблема дозвілля аналізувалась переважно істориками культури та цивілізації. Так, Г.С. Кнабе в своїх працях з теорії культури акцентує увагу на важливості проведення в добу античності свят по збору врожаїв, що значною мірою відповідають сучасним карнавалам (в Греції – це Кронії). Такі свята могли тривати більше тижня, і відображати

бажання до проведення активного дозвілля. Їх суть полягала в тому, що через них народ виказував богам сприйняття як благ, так і турбот суспільної організації, цивілізації і культури [7].

Російський філософ О.Ф. Лосєв, досліджуючи естетичне наповнення філософії античності, зосереджує увагу на розвитку античної риторики як форми проведення дозвілля. Це зумовлює акцентуалізацію красномовства, що властиве не лише ораторам, філософам, поетам, а й простим громадянам, які прагнуть таким чином проводити дозвілля. “Писати в якому-небудь стилі було обов’язковим для всіх. Пластика і музика красномовства в античності – далеко не пусті слова. Саме неймовірна здатність античного генія до ораторського мистецтва, його методів і показів виказує смислове наповнення дозвіллєвих занять” [10, 11].

Систематизацію видів дозвілля, його значення якнайкраще здійснив А.Я. Гуревич на підставі аналізу літературних джерел:

1. Вид вільних занять, яким можна займатися саме на дозвіллі (за часів Еврипіда).
2. Лекції, що читали філософи, і школи, як організовані групи учнів і вчителів (Платон, Аристотель).
3. Особливо вчення, філософські заняття, спекулятивні, що ведуться на відвернуті теми бесіди і міркування (приблизно за Платона).
4. Трактат, складений наставником, або конспект, написаний учнем (Плутарх).
5. Лекції, читані філософами, і школи як організовані групи учнів і вчителів (Аристотель, Плутарх) [3].

М.Т. Кузьміна визначає дозвілля античності як сприятливу сферу для формування особистості вільного громадянина античного міста-полісу. Важливу роль при цьому відігравали суспільні культові святкування, театралізовані видовища, змагання філософів, ораторів, урочисті процесії на честь бога – покровителя полісу [4].

У словнику античності дозвілля визначається як необхідна попередня умова для наукових занять і мистецьких насолод. Сутність дозвілля не в неробстві, а у відсутності жорсткої необхідності заробляти на життя. Тому на дозвілля, а тим більше рекреацію могли претендувати лише “вільні” громадяни, які належали до вищих верств соціуму.

Латино-український словник визначає рекреацію як поняття, пов’язане з відновленням, відпочинком, відтворенням, яке також своїм корінням сягає античності. Сучасний термін “рекреація”, що набув поширення лише в ХХ ст., походить від лат. “recreatio”, “recreate”, “creo”, “recreari” – відновлювати, поновлювати, перетворювати, зміцнювати, відпочивати, опам’ятовувати. Відповідно, це дає підстави стверджувати, що проблема відтворення та “корисного” дозвілля виникла в ті далекі часи, виказуючи великий інтерес до її розуміння та пізнання [2, 9, 13].

Російський вчений Ю.А. Стрельцов, досліджуючи феномен культурно-дозвіллєвої діяльності, вказує, що саме в античності серед аристократичних і заможних верств з’явилися нетрадиційні форми практики та види дозвілля (читання авторських творів, колекціонування рідкісних предметів, мешкання влітку на замських віллах, прогулянки на природі, частування, різноманітні розваги, подорожі, або просто “нічого нероблення”). Автор стверджує, що в період античності характер проведення дозвілля для представників вищих класів набуває індивідуальних форм. Саме серед

привілейованих суспільних верств вперше з'являється тривале дозвілля, яке кожний мав можливість витратити на свій розсуд та обирати заняття відповідно до особистих уподобань. Аналізуючи бесіди як форму проведення дозвілля, дослідник зазначає, що повсякденні інтереси людей того далекого минулого, при безперечних відмінностях, багато в чому були схожі з інтересами наших сучасників [15].

Саме в Давній Греції, за словами російського культуролога В.В. Попова, вперше з'являються професійні форми культурно-рекреаційної діяльності, відповідні органи управління та заклади дозвілля. А отже, оздоровлення, соціальне спілкування і розваги стають традиційними, набуваючи поширення та суспільного значення [12].

До цієї проблематики, але вже в культурологічному контексті її осмислення, звертався вітчизняний науковець В.В. Кірсанов. Він підкреслював, що саме в Давній Греції і Римі з'являються професії, пов'язані з розвагою еліти, також і фахівці, які займалися організацією суспільних святкувань, а праця і розваги стають самостійними сферами життя людини [6].

Метою статті є з'ясування причин зародження дозвіллево-рекреаційної проблематики античності. А також в доведенні, що саме в цю епоху оздоровлення соціальне спілкування і розваги стають традиційними, набуваючи поширення та суспільного значення.

Дана проблематика відобразилась в мовній сфері, що дало підставу простежити еволюцію і всі відтінки цих понять вже в грецькій культурі.

Розпочати аналіз необхідно з термінів, що означали поняття дозвілля в класичних мовах. В грецькій – це *schole*, та *paideia*. Етимологія грецьких слів прозора: *schole* – власне “затримка”, “припинення занять”, звідки – “відпочинок (від чого-небудь)”, “вільний час”, “дозвілля”. *Paideia* – поняття, близьке до “культури”; власне “виховання”, засноване на пізнанні філософії і риторики [5, 17, 19]. У грецькій культурі того часу *schole* було неможливим без *paideia* і навпаки, тому і є сенс розглядати їх в єдності.

Теоретичне трактування цих понять здійснюється у філософській літературі античними мислителями (Сократом, Аристотелем), які приділяли значну увагу проблемі дозвілля.

Так, Сократ, зосередивши увагу на проблемах людського буття, за словами його учня і біографа Ксенофонта, вихваляв дозвілля як дорогоцінне надбання греків [8]. З проблемою дозвілля пов'язаний також фундаментальний елемент всієї культури як новітньої системи освіти і виховання – школи в найширшому значенні.

Однією з рис античності, її родовою сутністю було дозвілля як вільний від будь-яких матеріально-необхідних занять час. Особливо повно і глибоко ця тема досліджується в межах етико-політичної доктрини Аристотеля, в його праці “Політика”. Тут містяться важливі положення, що складають саме логічно-послідовний ряд, або цілісну концепцію *schole* та *paiidea*.

Перш за все, Аристотель пов'язує дозвілля із щастям і життям: “Вважається, що щастя полягає в дозвіллі, адже ми позбавляємося дозвілля, щоб мати дозвілля, і війну ведемо, щоб жити в мирі” [1, 14, 16]. При цьому дозвілля мислиться не як пуста проведення часу, а як умова і форма вищого виду діяльності – споглядальної, оскільки вона споріднена з вищим началом в людині – з розумом [1].

Цільова установка життя громадянина полягає в ефективній праці заради досягнення дозвілля: “Все людське життя поділяється на заняття і дозвілля, на війну і мир, а вся діяльність людини спрямована частково на необхідне і корисне, частково на прекрасне. Перевагу тут слід надавати, виходячи з тієї ж оцінки, що і для частин душі і обумовленої ними діяльності: війна існує заради миру, заняття та праця – заради дозвілля, необхідне і корисне – заради прекрасного... Потрібно, щоб громадяни мали нагоду займатися справами і вести війну, але також і насолоджуватися світом і мати час для дозвілля, скоювати все необхідне і корисне, а ще більш того – прекрасне” [1].

Вказівка на необхідність виховання в громадян відповідних чеснот, або здібностей, – як практичних, зокрема військових, так і інших, більш високого роду, заради досягнення, збереження і належного високого використання дозвілля: “Ті, які прославляються найщасливішими і насолоджуються всім тим, що вважається блаженством, повинні володіти великою справедливістю і великою стриманістю... Тому, очевидно, і держава, якій належить стати щасливою і добродійною, повинна володіти вказаними чеснотами. Якщо ганебно взагалі не уміти користуватися благами, то ще більш ганебно не вміти користуватися ними під час дозвілля; будучи зайнятим і воюючи, здаватися доблесним, а користуючись миром і дозвіллям, уподібнюватися рабам” [1, 14].

Таким чином розв’язується питання про вибір занять, що ведуть до вироблення необхідних високих чеснот, вільних громадян – політика і філософія. Навпаки, абсолютно неприпустимо заняття якою-небудь не сумісною з дозвіллям продуктивною діяльністю, особливо ремеслами, і притому за платню: “Оскільки всі заняття діляться на такі, що пристойні для вільнонароджених людей, і на такі, що властиві залежним, то, очевидно, слід брати участь лише в тих корисних заняттях, що не перетворюють людину, яка бере участь в них, на ремісника. Ремісничими ж потрібно вважати такі заняття, такі мистецтва і такі предмети навчання, які роблять тіло і душу людей вільнонароджених непридатними для вживання чесноти і для пов’язаної з нею діяльності. Тому ремісничими називають такі мистецтва і заняття, що виконуються за платню: вони позбавляють людей необхідного дозвілля і принижують їх” [1, 17].

Відповідно визначається коло тих наук, вивчення яких корисне для формування в громадян необхідних чеснот. Це ті науки, що отримали назву вільних мистецтв: граматика, гімнастика, музика та іноді малювання.

У загальній формі чітко підкреслюється тісний зв’язок і взаємозалежність головних проблем, що цікавлять мислителя – якнайкращого державного ладу, щастя для держави і окремого громадянина і цивільних чеснот, з одного боку, і занять громадян, з іншого: “Оскільки ми досліджуємо питання про якнайкращий державний лад, а це той лад, при якому держава може бути найщасливішою, щастя ж... не може існувати окремо від чесноти, то звідси ясно, що в державі, що має прекрасний устрій і об’єднує у собі мужів в повному розумінні слова справедливих... громадяни не повинні вести життя, таке, як ремісники або торговці (таке життя неблагогородне і йде врозріз з чеснотою)” [1, 5, 17].

Огляд відповідних мовних і літературних джерел, знайомство з теоретичними поглядами на дозвілля філософів давнини, що виразили етичні і політичні ідеали, дозволяють з упевненістю стверджувати про вагоме значення теми дозвілля в античному соціальному житті і античній культурі. Більше того, тепер можемо поставити

явище, що цікавить нас, в контекст історичного життя античності. Перш за все, в грецькій мові поняття схоле та пайдея з'являються саме на межі архаїки і класики і ще більш вражаючий факт подальшого розвитку цієї теми в одній з найважливіших грецьких епох, в пізньокласичній. Це був прямий зв'язок з формуванням і утвердженням в Давній Греції полісного ладу, тобто держави, що створювала максимум соціальних і політичних переваг для своїх громадян, хоч це і відбувалося значною мірою за рахунок експлуатації багатотисячних мас рабів і пограбування так званої варварської периферії.

Саме літературні джерела дають уявлення про провідну роль схоле та пайдея у всіх сферах життя античного суспільства.

У соціальному плані дозвілля-схоле виступає як характерна риса і форма життя громадян, якій надається перевага [1, 8].

В інтелектуальній сфері пайдея виступає як умова і синонім єдиного безумовно гідного для вільної людини виду занять теоретичної, переважно гуманітарної діяльності, спекулятивною за своєю сутністю, спрямованою, головним чином, на людину і суспільство, у меншій мірі – на природу. І таку, що практично повністю ігнорує розвиток виробництва і пов'язаного з ним техніку.

Нарешті, в прикладному, вузько-спеціальному плані схоле-школа виступає як провідна форма загальноосвітнього, переважно гуманітарного навчання і виховання, традиції якого пережили античність і знайшли продовження в середньовічній схоластиці, в придворних академіях і перших університетах, частково також в класичних гімназіях (наприклад, Німеччини і Росії до Першої світової війни).

Тема дозвілля звучить як чи не головна в своєрідній симфонії античного світопорядку. Останнє саме цим і відрізняється від інших епох (часів) – немислимими для сучасного суспільства соціальними гарантіями, повнотою політичних прав і можливостей для відповідної реалізації, нарешті, небаченим розквітом гуманітарної культури. Як результат цього – чудові досягнення творчого духу стародавніх греків, такі як глибока і витончена філософія, висока поезія і драма, довершена гармонія краси в архітектурі і скульптурі.

Але ця ознака античності схоле-пайдея – одночасно глибока і трагічна. Сама по собі вона орієнтована на високий гуманізм, оскільки запрограмована на людину, яка прагне досягти вищого блаженства – повнокровної насолоди життям і думкою. Але вона соціально обмежена, елітарна, орієнтована на вільну від праці людину, з її ідеалом споглядальної діяльності. І ця обмеженість посилюється відсутністю динаміки і перспективи. Дозвілля як “зупинка”, як звільнення від навантажень матеріально-продуктивної діяльності створює умови для гуманітарних занять еліти суспільства, але разом з тим і прирікає таке елітарне суспільство, таку обрану цивілізацію на соціальну самотність і історичну безперспективність [17, 18].

Безперечно, Новий час зберігає багато культурних досягнень античності і серед них – загальноосвітню школу як стадію або форму освіти, зорієнтовану на гуманістичну та гуманітарну мету, але орієнтує весь подальший розвиток людини на максимальне поєднання праці, знань і дозвілля.

Література

1. Аристотель : в 4-х т. [Перевод]. – М. : Мысль. – (Философ. наследие), 1976; 2. Бабичев Н. Т., Боровский Я. М. Словарь латинских крылатых слов / Под. ред Я. М. Боровского. – М., 1986. – 957 с.; 3. Гуревич А. Я. Средневековый мир : культура безмолствующего большинства / А. Я. Гуревич. – М., 1990; 4. История зарубежного искусства : Уч. / НИИ Теории и истории изобраз. искусств / Под. ред. Н. Л. Кузьминой, Н. Л. Мальцевой. – М., 1984. – 536 с.; 5. История мировой культуры : Наследие Запада : Античность. Средневековье. Возрождение / Под ред. С. Д. Серебряного. – М., 1998. – 429 с.; 6. Кірсанов В. В. Концептуальные подходы к исследованию педагогических и рекреационных технологий в социально-культурной сфере // Вісник КНУКіМ. “Педагогіка”. – К., 2005. – № 12; 7. Кнабе Г. С. Древо познания – древо жизни / Г. С. Кнабе. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2006. – 751 с.; 8. Лаэртский Диоген. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский; Общ. ред. и вступит. статья А. Ф. Лосева. – М. : Мысль, 1979. – 620 с. – (Филос. наследие). – С. 118–122; 9. Литвинов В. Латинсько-український словник / В. Литвинов. – К. : Фонд сприйняття розвитку мистецтв Укр., 1998. – 709 с.; 10. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Высокая классика. / А. Ф. Лосев. – М. : “Искусство”, 1974; 11. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Ранний эллинизм / А. Ф. Лосев. – М. : “Искусство”, 1979. – 814 с.; 12. Попов В. В. Содержание и формы культурно-досуговой деятельности : учебно-метод. пособие / В. В. Попов. – Тюмень 2007. – 220 с.; 13. Словарь античности / Пер. с нем. – М. : Прогресс, 1989. – 704 с.; 14. Соколов Э. В. Культурология. Очерки теорий культуры / Э. В. Соколов. – М. : Интерпракс, 1994. – 272 с.; 15. Стрельцов Ю. А. Общение в сфере свободного времени / Ю. А. Стрельцов : Учеб. пособие / Моск. гос. ин-т культуры. – М. : МГИК, 1991; 16. Теоретическая культурология / Под ред. И. М. Быховской, Л. Н. Митрохина, О. К. Румянцевой. – М. : Академический Проект; РИК, 2005. – 624 с.; 17. Фролов Э. Д. Парадоксы истории – парадоксы античности / Э. Д. Фролов – Спб : 2004. – 429 с.; 18. Balme M. Attitude to Work and Leisure in Ancient Greece // Greece and Rome, 2nd ser., Vol. XXXI, 1984. – № 2; 19. Curtius E. Arbeit und Musse. Festrede am 22.III.1875. Berlin, 1875.